

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Кравчук С.Л., к. психол. н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Київський національний лінгвістичний університет

У статті представлено теоретико-емпіричний аналіз аспектів проблеми психологічних особливостей життєстійкості та духовних цінностей особистості в юнацькому віці. Розглянуто особливості зв'язку духовних цінностей особистості юнацького віку з її життєстійкістю.

Ключові слова: особистість, духовні цінності, життєстійкість, стрес, ситуація, контроль, юнацький вік.

В статье представлен теоретико-эмпирический анализ аспектов проблемы психологических особенностей жизнестойкости и духовных ценностей личности в юношеском возрасте. Рассмотрены особенности связи духовных ценностей личности юношеского возраста с ее жизнестойкостью.

Ключевые слова: личность, духовные ценности, жизнестойкость, стресс, ситуация, контроль, юношеский возраст.

Kravchuk S.L. THE PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONNECTION OF SPIRITUAL VALUES AND HARDINESS OF PERSONALITY IN YOUTHFUL AGE

The theoretic-empiric analysis of aspects of problem of psychological peculiarities of hardiness and spiritual values of personality in youthful age is presented in the article. The peculiarities of connection of spiritual values of personality in youthful age with its hardiness are considered.

Key words: personality, spiritual values, hardiness, stress, situation, control, youthful age.

Постановка проблеми. Проблема цінностей у психології залишається однією з найактуальніших. Сучасна психологічна наука все більше розширює та спрямовує свої психологічні дослідження у напрямі суб'єктивного світу особистості, її духовного буття. Проблема духовної культури, духовного виховання, духовних цінностей особистості набуває все більшої важливості та актуальності.

Нестабільність економіки, кризові явища у суспільстві значною мірою впливають на психоемоційні настрої українців. Останнім часом значно збільшилась кількість стресових ситуацій, у яких особистість відчуває перенапруження. Стресові ситуації, як правило, пред'являють вимоги, що виходять за межі можливостей особистості справлятися з ними навіть за наявності необхідних для цього ресурсів. Як наслідок, особистість виявляє дійсну нездатність розв'язати проблему, сприймає власну неспроможність справлятися з вимогами стресової ситуації.

На сьогоднішній день важливою задачею є цілісне осмислення особистісних характеристик, відповідальних за переборення, подолання життєвих труднощів.

Особливості соціально-психологічної адаптації та взаємодії з іншими людьми, ефективність різних видів діяльності, організація та змістовна наповненість усього життя у значній мірі визначають ціннісні орієнтації особистості.

Одним з найважливіших чинників особистісного самовизначення є духовні цінності. Сьогодні особливої актуальності набуває проблема формування системи духовних цінностей у людей юнацького віку. Духовні ціннісні орієнтації особистості визначають її сутнісні життєві принципи, які використовуються як орієнтири на життєвому шляху особистості.

З формуванням системи цінностей пов'язані зміни, що відбуваються у структурі особистості [8; 15]. Тому особливої уваги набуває вивчення змін, що відбуваються у духовних цінностях юнацтва.

Кожний віковий етап становлення особистості характеризується домінуванням певних цінностей. У процесі розвитку особистості відбувається зміна поглядів, ставлень як до дійсності, так і до способу бачення самої себе. Важливими характеристиками юнацького віку є психологічна готовність до дорослого життя, становлення життєтворчої активності людини, особистісна ідентичність, особистісне та професійне самовизначення, самостійність, ініціативність та відповідальність за свої дії, адекватна оцінка власних здібностей.

Л.І. Божович, досліджуючи особливості особистості юнацького віку, зазначала, що афективним центром життя юнака є зверненість у майбутнє, побудова життєвих планів і перспектив як в особистісному, так і в професійному самовизначенні [4].

Специфікою юнацького віку є швидкий розвиток спеціальних здібностей, нерідко пов'язаних із обраною професійною галуззю. У юнацькому віці триває розвиток самосвідомості. Відкриття себе як неповторної індивідуальності пов'язується із відкриттям соціального світу, у якому передбачається жити [2]. Звернені до себе питання у процесі самоаналізу, рефлексії носять світоглядний характер, стають елементами особистісного самовизначення.

На думку Л.І. Божович, головним новоутворенням юнацького віку є готовність до особистісного і життєвого самовизначення, набуття ідентичності. Сформована готовність до особистісного і життєвого самовизначення є також важливою психологічною умовою успішності прийняття особистістю юнацького віку стратегічних життєвих рішень. Психологічна готовність до дорослого життя вимагає від особистості формування чітко визначених життєвих орієнтирів, здатності робити відповідальні вибори.

На думку Р.М. Грановської, головною особливістю юнацького віку є усвідомлення власної індивідуальності, неповторності та несхожості на інших [6]. Основними новоутвореннями Р.М. Грановська називає відкриття особистістю свого внутрішнього світу та зростання потреби у досягненні духовної близькості з іншою людиною.

В юнацькому віці може суттєво змінюватися життєва позиція юнака чи дівчини, що пов'язано з вибором професії, початком інтимного життя, формуванням самостійного світосприйняття [2].

Найбільш впливовими на особистість юнацького віку є передумови виникнення криз цього періоду, коли особистість відчуває необхідність змін. До найбільш типових криз у цей період можна віднести кризу професійного вибору; кризу залежності від батьківської родини; кризу інтимно-сексуальних стосунків; кризові ситуації у навчально-професійній діяльності. В юнацькому віці у особистості формується власний образ життя, виробляються життєві стратегії, відбувається залучення особистості до соціальної активності, усвідомлення власної відповідальності.

На нашу думку, одним із значущих аспектів є дослідження особливостей зв'язку життєстійкості особистості юнацького віку з її духовними цінностями. Найважливішою передумовою успішної самореалізації людини у майбутньому є узгоджена, несуперечлива система духовних цінностей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми життєстійкості особистості зверталися Л.А. Александрова, О.О. Клімов, Д.О. Леонтьєв, М.В. Логінова,

М.А. Одинцова, Р.І. Стецишин, А.М. Фоминова, В. Флоріан, Х.Дж. Лі, С.Р. Мадді, Д.М. Хошаба, Т.В. Сміт, І. Солцава, Дж. Сікора, П. Томанек, Д.Дж. Вібе, П.Дж. Вільямс та ін.

Поняття життєстійкості ("hardiness") було введено С. Мадді та знаходиться на перетині теоретичних поглядів екзистенціальної психології та прикладної області психології стресу та подолання його [17].

У вітчизняній літературі прийнято перекладати "hardiness" як стійкість чи життєстійкість за Д.О. Леонтьєвим [10]. Життєстійкість (hardiness) є системою переконань про себе, про світ, про відношення зі світом. Життєстійкість включає в себе три порівняно автономні компоненти: залученість, контроль та прийняття ризику.

На думку С. Мадді та Д. Кошаби [17], поняття "hardiness" відображує психологічну живучість та розширену ефективність людини, а також є показником її психічного здоров'я. Прикладний аспект життєстійкості обумовлений тією роллю, яку ця особистісна змінна відіграє в успішному протистоянні особистості стресовим ситуаціям, перш за все у професійній діяльності. Подолання особистістю несприятливих умов її розвитку є однією зі специфічних форм прояву її особистісного потенціалу.

Д.О. Леонтьєв ввів поняття особистісного потенціалу як базової індивідуальної характеристики, стрижня особистості [10]. Особистісний потенціал, згідно з Д.О. Леонтьєвим, виступає інтегральною характеристикою рівня особистісної зрілості. На думку вченого, головним феноменом особистісної зрілості та формою прояву особистісного потенціалу є феномен самодетермінації особистості [10]. Особистісний потенціал відображує міру подолання особистістю заданих обставин, подолання особистістю самої себе.

На думку С. Мадді, стресові впливи переробляються людиною саме на основі життєстійкості, і вона є каталізатором поведінки, що дає змогу трансформувати негативний досвід у нові можливості. Саме ця риса є основою відкритого й енергійного протистояння стресовим подіям і кризам. Переборення проблем може йти двома шляхами: активним (життєстійке переборення за С. Мадді) чи пасивним (інфантильність, прагнення плити за течією) [17]. На сьогоднішній день не існує терміна, що є повністю ідентичним поняттю життєстійкості ("hardiness") С. Мадді.

Для повноцінного функціонування особистості, оптимального рівня її працездатності і збереження здоров'я у стресогенних умовах С. Мадді показав важливість роз-

виту всіх трьох компонентів життєстійкості: залученість, контроль та прийняття ризику як автономних атиюдів.

Значущими є не стільки прояви всіх трьох атиюдів життєстійкості, скільки їх узгодженість. Можна говорити про системний, синергичний характер їхньої взаємодії між собою, де сумарний ефект перевищує суму ефектів кожного компонента окремо. Установки «залученість» та «прийняття ризику» взаємно підсилюють одна одну, а атиюд «контроль» сприяє більшій конструктивності їх проявів [1].

У вітчизняній психології найбільш близькими поняттями до поняття життєстійкості є такі: суб'єктність, смисл життя, стильові закономірності, життєтворчість, життєздібність, особистісно-ситуаційна взаємодія, самовідношення, самореалізація особистості. На думку Г. Олпорта [12] та К. Роджерса [14], необхідно прагнути до виявлення таких властивостей особистості: потенціал особистісного зростання, самореалізація.

Проблема духовності, духовних цінностей, духовного потенціалу знайшла своє відображення у працях таких вчених, як Г.О. Балл, М.И. Боришевський, Б.С. Братусь, Л.Н. Вавілова, Г.К. Гізатова, Р.М. Грановська, С.А. Белорусов, О.М. Двойнін, А.І. Зеліченко, Ю.М. Зенько, В.В. Знаков, І.М. Ільчева, Н.В. Ініна, К.М. Карпінський, О.В. Киричук, О.І. Климишин, А.Х. Маслоу, Н.В. Марьясова, В.П. Москалець, Г.В. Олпорт, М.В. Савчин, Ю.В. Саєнко, В.І. Слободчиков, Т.В. Смирнова, Д.М. Угринович, В.Е. Франкл, Е.З. Фромм, С.А. Черняєва, К.Г. Юнг, І. Ялом, С. Артеборн, Дж. Фелтон.

Як зазначає В.В. Знаков, духовність людини, кожного члена суспільства породжується у процесі засвоєння людиною значень, об'єктивованих у суспільній свідомості, та виявлення «прихованих» за значеннями смислів [7].

Основна потреба особистості, на думку В. Франкла, – це смисл життя та його пошуки [16]. Вчений ввів поняття про унікальні ситуації та про універсальні цінності. Згідно з В. Франклом, цінності можна визначити як універсалії смислу, що кристалізуються у типових ситуаціях, з якими стикається суспільство чи навіть все людство.

О.М. Леонтьєв [9] зазначає, що усвідомлення людиною смислу того чи іншого відношення до світу не дається їй прямо і автоматично, але вимагає складної специфічної внутрішньої діяльності, оцінювання свого життя, розв'язання особливої «задачі на смисл», що виникає тільки на певному ступені розвитку свідомості. На думку О.М. Леонтьєва, особистісний сенс – це

індивідуалізоване відображення ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, «значення для мене» об'єктів навколишнього світу [9]. Сенс, згідно з О.М. Леонтьєвим, – це те, що безпосередньо відображує (і містить у собі) власне ставлення суб'єкта.

Одні мотиви, спонукаючи до діяльності, водночас надають їй і особистісного сенсу. О.М. Леонтьєв називає їх сенсоутворюючими мотивами. Інші, які співіснують з ними, виконують роль спонукальних факторів (часто дуже емоційних, афективних), позбавлені сенсоутворюючої функції. Їх називають мотивами-стимулами. Мотиви-стимули підключаються до окремих ланок (операцій) діяльності і забезпечують додаткове спонукання саме цих ланок.

Як зазначає Б.С. Братусь [5], саме загальні смислові утворення виступають основними конституюючими одиницями особистості. Смислові утворення визначають головне ставлення людини до світу, до інших людей, до самої себе. Цінності особистості, на думку вченого, – це усвідомлені і прийняті людиною загальні смисли її життя. Істинна цінність, як зазначає Б.С. Братусь, завжди повинна бути забезпечена «золотим запасом» відповідного особистісного смислу як афективного, емоційного ставлення до життя.

З поняттям індивідуальних цінностей тісно пов'язаний феномен духовності. Духовність суб'єкта – це результат його залучення до загальнолюдських цінностей, духовної культури. На думку І.Д. Беха [3], особистісне зростання розуміється як процес поєднання у свідомості людини загальноприйнятої, універсальної системи духовних цінностей (як етично-змістовних законів Істини, Добра, Краси) з системою особистісних цінностей (як безкорисливої і дійової Любові людини до людини; Любові як вихідної цінності у становленні морально-відповідального життя).

З метою доповнення своєї ієрархічної концепції мотивації А. Маслоу виділив дві глобальні категорії мотивів особистості: дефіцитарні мотиви та мотиви зростання [11]. Єдиною метою деприваційної мотивації є задоволення дефіцитарних станів, наприклад голод, холод, небезпека тощо. Дефіцитарна мотивація має на меті зміну наявних умов, які сприймаються як неприємні, фруструючі чи як такі, що викликають напругу. Мотиви зростання (або метапотреби, буттєві чи Б-мотиви) мають віддалені цілі, пов'язані із прагненням актуалізувати особистісний потенціал. Поняття «мета» означає «зверх» чи «після». На думку А. Маслоу, метапотреби повинні збага-

тити та розширити життєвий досвід, збільшити напругу через новий, хвилюючий та різноманітний досвід. Мотивація зростання передбачає не стільки компенсацію дефіцитарних станів, тобто зменшення напруги, скільки розширення світогляду, тобто збільшення напруги.

А. Маслоу зазначає, що в реальних життєвих ситуаціях метапотреби чи метацинності досить конкретні та специфічні. На думку вченого, метапотреби, на відміну від дефіцитарних потреб, важливі у рівній мірі та не розташовуються у порядку пріоритетності [11]. До метапотреб чи цінностей особистості, що самоактуалізується, за А. Маслоу, можна віднести такі: істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоеності, життєвість, унікальність, досконалість, здійснення, справедливість, порядок, простота, легкість без зусилля, гра, самодостатність [11]. Надання переваги цим цінностям вказує на прагнення до гармонійного буття та здорових відносин з людьми, далеко від бажання маніпулювати ними в своїх інтересах.

Дух – категорія культурологічна, світоглядна. В.В. Знаков вказує, що дух є об'єктивним явищем, що обов'язково передбачає, потенційно вміщує у собі активність суб'єкта. Активність спрямована на опредмечування ідеї, формування значень, що визначають семантичне поле культури, духовний досвід людства [7]. Прояви духовності людини – це її здібності і потреби пізнання світу, самої себе, свого місця у світі, прагнення до створення нових форм суспільного життя. На думку В.В. Знакова, пошуки коріння духовності полягають не стільки у самій людині, особливостях її особистості та схильності до рефлексії, скільки у продуктах життєдіяльності: об'єктивації вищих проявів людського духу, творчості, у пам'ятках старини, творах науки та мистецтва. Витоки духовності людини треба шукати не у значеннях, а за ними – у глибокому смислі вчинків людей, історичних подій, епохи тощо [7]. З психологічної точки зору духовне «Я» суб'єкта, розуміючого світ, формується саме у процесах смислоутворення – породження ним як смислу конкретних соціальних подій та ситуацій, так і смислу життя в цілому [13]. Саме тому нас цікавить проблема психологічних особливостей духовних цінностей особистості, їх зв'язку з особистісними властивостями, міжособистісними стосунками, життєстійкістю особистості.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в тому, щоб з'ясувати особливості зв'язку життєстійкості як

стрижневої особистісної характеристики з духовними цінностями особистості юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні взяли участь 157 осіб, які є студентами Київського державного університету харчових технологій, 176 осіб, що є студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 255 осіб, які є студентами Національного університету імені М.П. Драгоманова, та 337 осіб, що є студентами Київського національного лінгвістичного університету.

З метою дослідження психологічних особливостей духовних цінностей особистості та її життєстійкості нами використовувались такі методики: 1) тест життєстійкості С. Мадді; 2) Фрайбурзький особистісний опитувальник (автори: Й. Фаренберг, Х. Зелг, Р. Гампел) для діагностики індивідуально-психологічних характеристик, що мають першорядне значення для процесів соціальної адаптації та регуляції поведінки; 3) авторська дослідницька анкета, спрямована на дослідження духовних цінностей особистості; 4) особистісний опитувальник – Інтерперсональний діагноз Т. Лірі для діагностики міжособистісних відносин та властивостей особистості, істотних при взаємодії з іншими людьми; 5) опитувальник САМОАЛ (А.В. Лазукін в адаптації Н.Ф. Каліна) з метою дослідження особливостей прагнення до самоактуалізації особистості; 6) опитувальник А. Басса та А. Даркі для діагностики агресивних проявів особистості; 7) методика Г. Айзенка «Психічні стани особистості».

Згідно з результатами коефіцієнта кореляції Спірмена виявився прямий значущий зв'язок життєстійкості з духовними цінностями особистості як етично-змістовних законів Істини, Добра, Краси, Любові (коефіцієнт кореляції Спірмена: $r = 0,48$, $p < 0,001$). Особистість, що має духовні цінності, характеризується успішністю у переборенні несприятливих труднощів життя. На думку С. Мадді, особистісна характеристика "hardiness" підкреслює атитюди, що мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події [17].

Як зазначає Л.А. Александрова, життєстійкість є цілісною системою взаємовідносин людини зі світом, умовою її опірності до стресогенних впливів довколишньої дійсності, ресурсом успішної соціальної адаптації, самореалізації та самоствердження [1]. Життєстійкість (hardiness) є системою переконань про себе, про світ, про відношення зі світом. Відношення особистості до змін та її можливості користуватися вну-

трішніми ресурсами визначають, наскільки особистість здатна переборювати стреси та долати труднощі.

Життестійкість як багатокомпонентне особистісне утворення включає в себе три порівняно автономних атитюди: «замученість», «контроль», «прийняття ризику», які в індивідуально своєрідних поєднаннях визначають особливості самоствалення особистості та її віру в свою здатність впливати на ситуацію, боротися з труднощами та долати перешкоди, детермінують стратегію поведінки у складних життєвих обставинах.

Першою характеристикою атитюдів «hardy» є «замученість» (commitment). Згідно з результатами коефіцієнта кореляції Спірмена виявився прямий значущий зв'язок залученості (commitment) з духовними цінностями особистості (коефіцієнт кореляції Спірмена: $r = 0,42$, $p < 0,001$). Залученість – це здатність отримувати щире задоволення від життя, спілкування, роботи, схильність сприймати оточуючу дійсність та різноманітні життєві події як джерело яскравих вражень, безцінного досвіду. Залученість – це переконаність людини в тому, що оточуючі люди її цінують та поважають, впевненість у своїх силах, в правильності та корисності виконуваної діяльності, суспільній значущості її результатів.

Надання переваги духовним цінностям значущо пов'язане з гармонійною взаємодією особистості з оточуючим світом, з можливістю сприймати себе значимою та цінною особистістю, щоб повністю включатись у розв'язання життєвих задач, незважаючи на наявність стресогенних факторів впливу. Особистість з розвиненим компонентом залученості прагне бути завжди у вирі подій, розширювати коло контактів, відчуває інтерес до всього нового та незвичного. Нерозвинена залученість породжує відчуження людини від оточуючих та неприйняття себе, почуття знехтуваності, випадіння з контексту життєвих подій.

Згідно з результатами коефіцієнта кореляції Спірмена виявився прямий значущий зв'язок духовних цінностей особистості з «hardy»-атитюдом, умовно названим «контролем» (control) (коефіцієнт кореляції Спірмена: $r = 0,45$, $p < 0,001$). Надання переваги духовним цінностям значущо позитивно пов'язано з атитюдом, що мотивує особистість до пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, на протипавагу впадінню у стан безпорадності та пасивності. Така особистість переконана, що сама обирає власну діяльність, свій життєвий шлях та несе відповідальність за власне життя. Розвинений атитюд «контроль» має особистість, що не боїться труднощів,

не шкодує сил та часу на шляху до досягнення цілей, здатна вносити корективи до плану дій, не сумнівається у правильності прийнятих рішень та своїй здатності втілити їх у життя.

Згідно з результатами коефіцієнта кореляції Спірмена виявився прямий значущий зв'язок духовних цінностей з «hardy»-атитюдом, умовно названим «прийняття ризику», «виклик» (challenge) (коефіцієнт кореляції Спірмена: $r = 0,45$, $p < 0,001$). Це свідчить про те, що особистість з духовними цінностями сприймає події життя як виклики та випробування особисто собі. Така особистість розглядає життя як спосіб набуття досвіду, як позитивного, так і негативного, з метою її власного розвитку. А прагнення до простого комфорту та безпеки розглядається як таке, що збіднює життя особистості.

Прийняття ризику як «hardy»-атитюду – це установка шукати позитив у всьому, що відбувається з людиною, переконаність в тому, що не тільки успіхи, але й невдачі є рушієм особистісного зростання, що здобутий життєвий досвід – це джерело знань. Особистість з розвиненим компонентом «прийняття ризику» прагне жити, залишаючись вірною собі та не граючи ролей, схильна «гнатись за мрією», їй властиві такі позиції: «краще журавель у небі, ніж синиця в руках», «краще шкодувати про зроблене, ніж жалкувати за втраченими можливостями», а також готовність ризикувати, навіть коли досягнення успіху сумнівне, зневага до споживацького способу життя, пріоритетів комфорту і власної безпеки.

Нерозвинене «прийняття ризику» стримує зростання та прояв внутрішнього потенціалу, блокує розвиток самопізнання, обмежує активність та ініціативу людини, супроводжуючись надмірною тривогою в ситуаціях невизначеності, консервативністю та ригідністю, домінуванням мотивації уникнення невдач над прагненням досягнути успіху.

Згідно з результатами коефіцієнта кореляції Спірмена існують зворотні значущі зв'язки духовних цінностей особистості з емоційною нестійкістю, репресивністю та образою (коефіцієнти кореляції Спірмена знаходяться в діапазоні значень від $-0,30$ до $-0,50$ на рівні значущості $p < 0,05$).

Також згідно з результатами коефіцієнта кореляції Спірмена виявлені прямі значущі зв'язки духовних цінностей особистості з креативністю, потребою в пізнанні, альтруїстичністю, товариськістю, автономністю, спонтанністю, саморозумінням (коефіцієнти кореляції Спірмена знаходяться в діапазоні значень від $0,30$ до $0,60$ на рівні значущості $p < 0,05$).

Людина, що має духовні цінності, характеризується: 1) творчим ставленням до життя; 2) відкритістю новим враженням; наявністю інтересу до об'єктів, що не пов'язаний прямо із задоволенням певних потреб; 3) відповідальністю по відношенню до людей, делікатністю, добротою; емоційним відношенням до людей, що проявляється у співпереживанні, симпатії, турботі; вмінням підбадьорити та заспокоїти оточуючих; безкорисливістю, чуйністю; 4) наявністю вираженої потреби у спілкуванні та постійної готовності до задоволення цієї потреби; 5) автономністю, незалежністю, зрілістю, позитивною «свободою для» (за термінологією Е. Фромма) без відчуження та самотності; 6) спонтанністю, що виходить з впевненості в собі та довіри до оточуючого світу (спонтанність, за А. Маслоу, співвідноситься з такими цінностями, як свобода, природність, гра, легкість без зусилля); 7) чутливістю, сенситивністю людини до своїх бажань та потреб.

Згідно з результатами коефіцієнта кореляції Спірмена виявлено, що надання переваги духовним цінностям позитивно значущо пов'язано з вираженням прагнення до самоактуалізації ($r = 0,37, p < 0,01$). В свою чергу, наявні значущі позитивні зв'язки прагнення до самоактуалізації з врівноваженістю (коефіцієнт кореляції Спірмена: $r = 0,37, p < 0,01$) та альтруїстичністю (коефіцієнт кореляції Спірмена: $r = 0,67, p < 0,01$).

Були виявлені негативні значущі зв'язки прагнення до самоактуалізації з такими характеристиками: 1) вербальною агресією; 2) агресивністю як властивістю особистості; 3) невротичністю; 4) дратівливістю; 5) авторитарним типом міжособистісних стосунків; 6) фрустрацією як психічним станом; 7) агресією як психічним станом; 8) непрямою агресією (коефіцієнти кореляції Спірмена знаходяться в діапазоні значень від $-0,30$ до $-0,50$ на рівні значущості $p < 0,05$).

Можна сказати, що особистість, котра характеризується високим прагненням до самоактуалізації, має, по-перше, низькі показники у вираженості невротизації; агресивності як властивості особистості; агресії та фрустрації як психічних станів; дратівливості; вербальної та непрямої агресії; авторитарності, а по-друге, високі показники в стійкості до стресу, що базується на впевненості в собі, оптимістичності та активності.

Життєстійкі переконання, пов'язані з вірою особистості у можливість впливати на ситуацію та готовністю активно діяти, знижують стресогенний вплив складних обста-

вин на людину і стимулюють її боротися з труднощами, долати перешкоди, дбаючи про збереження та зміцнення власного здоров'я.

Висока життєстійкість запобігає виникненню психогенії, виконує роль своєрідного буфера перед загрозою розвитку захворювань та зниження ефективності діяльності.

У ситуації особистісного вибору життєстійкість є фактором, що спрямовує особистість до пошуку нових, нестандартних рішень, знижує страх перед невизначеністю.

Висновки з проведеного дослідження. На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

1) Духовність – це вищий рівень розвитку і саморегуляції зрілої особистості, на якому основними мотиваційно-смаковими регуляторами її життєдіяльності стають вищі людські цінності. Духовність дає можливість людині сформувати особистісні орієнтації, які сприяють переходу від самоцінностей до загальних цінностей людства.

2) Самореалізація особистості виступає одним із важливих механізмів становлення і розвитку її творчого потенціалу. Самоактуалізація є джерелом самомотивації, самоорганізації людини. Самовизначення передбачає не тільки самореалізацію, але і розширення своїх первинних можливостей – самотрансценденцію.

3) Відсутність надання переваги духовним цінностям значущо пов'язане з нестійкістю емоційного стану, що проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції; наявністю ознак депресивності в емоційному стані, у поведінці, у відношеннях до себе та до соціального середовища; проявами образи як заздрості та ненависті до оточуючих за дійсні та вигадані дії.

4) Надання переваги духовним цінностям значущо пов'язане з життєстійкістю (*hardiness*), що визначає успішність у переборенні несприятливих труднощів життя та опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне та душевне здоров'я особистості; креативністю; потребою у пізнанні; альтруїстичністю; товарицькістю; автономністю; спонтанністю; саморозумінням; наявністю прагнення до самоактуалізації.

Перспективою нашого дослідження є подальше вивчення особливостей духовних цінностей особистості, подолання стресів, життєстійкості, особливостей змін, що відбуваються у свідомості сучасного юнацтва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова Л.А. К концепции жизнестойкости в психологии / Л.А. Александрова // Сибирская психология сегодня: сборник научных трудов / [под ред. М.М. Горбатовой, А.В. Серого, М.С. Яницкого]. – Вып. 2. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2004. – С. 82–90.
2. Алпатова О.В. Вікова психологія: конспект лекцій / О.В. Алпатова. – К. : Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 147 с.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : [наук.-метод. посібник] / І.Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович ; под ред. Д.И. Фельдштейна. – М. : Институт практической психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
5. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование) / Б.С. Братусь. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
6. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1988. – 560 с.
7. Знаков В.В. Понимание субъектом правды о моральном поступке другого человека: нормативная этика и психология нравственного сознания / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 1993. – № 1. – С. 32–43.
8. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека / Л.Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – 112 с.
9. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции / А.Н. Леонтьев. – М. : МГУ, 1971. – 396 с.
10. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д.А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова. – 2002. – Вып. 1. – С. 56–65.
11. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 432 с.
12. Олпорт Г.В. Личность в психологии / Г.В. Олпорт. – М. : Ювента, 1998. – 375 с.
13. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості : [монографія] / Е.О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
14. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 478 с.
15. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – М. : Директ-Медия, 2008. – 360 с.
16. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
17. Maddi S.R. Hardiness and Mental Health / S.R. Maddi, D.M. Khoshaba // Journal of Personality Assessment. – 1994. – Vol. 63, № 2. – P. 265–274.